

Yabancı yatırımların yerseçimini etkileyen faktörler: Türkiye örneği

Lale BERKÖZ*, Şevkiye Şence TÜRK

İTÜ Mimarlık Fakültesi, Şehir ve Bölge Planlama Bölümü, 34437, Taşkışla, Taksim, İstanbul

Özet

1980 yılından başlayarak izlenen dışa yönelme programı kapsamında dış yatırımlarla ilgili mevzuatın serbestleştirilmesinin ardından yabancı sermaye girişleri ve dış yatırım alanlarında önemli gelişmeler olmuştur. Seksenli yıllarda yabancı sermaye girişlerinin arttırılması amacıyla yapılan yasal ve örgütsel düzenlemeler sonucunda Türkiye'deki yabancı sermayeli firmaların sayısı 29 kat artmıştır. Buna rağmen, bu artış diğer gelişmekte olan ülkelerle karşılaştırıldığında beklenenin altındadır. Günümüzde de coğrafi konumunun sağladığı avantaj, İstanbul'un dünya ekonomik sistemi içinde bölgesel pazarlara ve kaynaklara ulaşmada küresel sermaye için tercih edilen önemli bir düğüm noktası durumuna gelmesine neden olmaktadır. Başka bir deyişle, İstanbul bölgelerarası ağlar içinde kontrol ve erişim fonksiyonlarının merkezi olmaya adaydır. Bu bakımdan bu çalışmada, 1990–2003 yılları arasında Türkiye'de Doğrudan Yabancı Yatırımların (DYY) bölgesel dağılımlarının il düzeyinde belirleyicilerini saptamak amaçlanmaktadır. İkinci olarak, aynı zaman aralığında Doğrudan Yabancı Yatırımların sektörlere bağlı yatırım belirleyicilerini incelemektir.

Anahtar Kelimeler: Doğrudan Yabancı Yatırımlar, yığılma ekonomileri, pazar büyüklüğü, bilgi harcamaları, alt yapı, yatırım teşvikleri.

*Yazışmaların yapılacağı yazar: Lale BERKÖZ. lberkoz@itu.edu.tr; Tel: (212) 293 13 00 dahili: 2299.

Bu makale, birinci yazarın yürütücüsü olduğu 'Yabancı sermayeli firmaların Türkiye'deki mekânsal yerseçimi modeli' adlı İTÜ BAP desteği ile tamamlanmış olan araştırma projesinden hazırlanmıştır. Makale metni 10.04.2006 tarihinde dergiye ulaşmış, 31.07.2006 tarihinde basım kararı alınmıştır. Makale ile ilgili tartışmalar 31.05.2008 tarihine kadar dergiye gönderilmelidir.

Factors influencing the Choice of FDI Locations in Turkey

Extended abstract

Turkey adopted neo-liberal policies in order to increase economic integration into international relation after 1980. As a result of these policies, foreign direct investment (FDI) inflows increased greatly. In 1980 there were 78 FDI firms in Turkey whereas the number increased by 6511 in 2003. Turkey has become a hub of vast hinterland that extends from Balkans to Caucasus and represented a prime focus for foreign investment. For this reason, it is very important to know the characteristics and spatial distribution of FDI firms in Turkey. This study analyzes the spatial distribution of FDI (foreign direct investment) firms among the provinces in Turkey from 1990 to 2003.

The positive and negative effects of foreign investments on a developing country's economy have been brought out through various studies (Baniak et al., 2005; Pavlinek, 2004). As common characteristics, the nationwide distribution of FDI on developing countries has been uneven because FDIs in many developing countries are concentrated on the biggest city (Pavlinek, 2004; Deichmann et al., 2003). This situation has revealed two basic problems. First is the greater increase of the existing regional instability due to the concentration of FDIs in the largest city in the country in general. The second is the effect on the development dynamics of the city due to the uneven spatial distribution within the city.

FDIs are considered a solution for Turkey, just as for other developing countries, in order to eliminate the problem of insufficient resources and to maintain economic development (DPT, 2000; Karluk, 2001; Balasubramyam, 1996). Therefore, a political and a legal framework has been established to facilitate the entrance of foreign capital inflow. As a result of the policies adopted within the 1980s, the number of foreign investment companies in Turkey increased 29 times by 2000 (Berköz, 2001). When compared with worldwide foreign direct investment inflows, Turkey's shares were 0.29% in 1980, 0.24% in 1990, 0.27% in 2003, and 0.42% in 2004. Up until 1980, 87% of the foreign capital that came to Turkey was invested in the industrial sector. Today this ratio has decreased to 45.45%. However, the share of the services sector, which was 13% in 1980, has

reached 52.52%, showing a substantial increase (Berköz and Eyüpoglu, 2005). As is the case within other developing countries, the spatial distribution of FDIs throughout the country was again uneven (Deichmann et al., 2003; Berköz, 2001). Also, FDIs in Turkey have been concentrated in the biggest city, Istanbul, which attracts the highest level of foreign investment in Turkey. It is observed that 75.39% of Turkey's total capital investment and 63.29% of the total number of firms in Turkey are in Istanbul. It has attracted 59.63% of the firms which have made investments in industry in Turkey with 55.22% of the capital, and 66.35% of the firms making investments in the services sector with 92.33% of the capital (Berköz and Eyuboglu, 2005). According to the report of YASED (the Foreign Investors Association), Istanbul held 6174 foreign capital investments at the end of 2003; 2.53% of these foreign investments were in agriculture, 25.79% in industry, and 71.69% in the services sector.

Providing employment and job opportunities, application of skills and new technologies, transfer of capital, increase in productivity, enhancing exports, spread of domestic firms, and acceleration of economic growth in the developing countries are among the most important benefits of foreign direct investment (FDI). Since the 1990's foreign direct investment has been considered as the "development motor" for the developing countries by United Nation Commission of Trade and Development (UNCTAD, 2004), and thus it has been encouraged to create the conditions attracting investment. At the beginning of the 1990's the investments directed to the developing countries had a share below 20% of the world's investment capacity. However in the middle of the 1990's this share increased to 40 %.

A model is developed to test the agglomeration economies as a demand, urbanization economies, market size, employment structure, government incentives, information cost, locational wealth and infrastructure. Location decisions of foreign investors are generally determined by agglomeration economies as population growth in the provinces and previous investment, infrastructure, amount of bank credit and local market growth.

Keywords: Foreign direct investments (FDI), agglomeration economies, market size, information cost, infrastructure, government incentives.

Giriş

Doğrudan yabancı yatırımlar, bir yandan küresel üretimin yeniden yapılanmasında artan bir şekilde belirleyici rol üstlenirken, diğer yandan da uluslararası gelir dağılımı gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler arasında yeniden şekillenmeye devam etmektedir. Bu süreç içerisinde doğrudan yabancı yatırımlarda en çok payı gelişmiş ülkeler almış ve gelişmiş ülkelere diğer gelişmiş olan ülkelere yatırımlar, gelişmekte olan ülkelere olan yatırımlardan daha fazla olmuştur. (Lee, 2005). Dünya çapında doğrudan yabancı yatırımlarda 1980'li yıllarda başlayan artış eğilimi halen devam etmektedir. 1990'lı yılların başında dünya yatırım hacmi içinde % 20'nin altında bir paya sahip bulunan gelişmekte olan ülkelere giden yatırımlar artarak, 2000 yılında % 30'lara erişmiştir.

Gelişmekte olan ülkelere yabancı sermaye istihdam yaratma, yönetim becerisi, yeni teknoloji transferi, sermaye girişi, üretim, pazarlama katkısı ve ihracat hacminin artışı sağlayarak ekonomik büyümeyi hızlandırır. (Li ve Liu, 2005; Girma, 2005; Akinlo, 2004). 1990'lı yıllarda doğrudan yabancı yatırımlar Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Örgütü – UNCTAD tarafından gelişmekte olan ülkeler için “kalkınma motoru” olarak kabul edilmiş ve yatırımları çeken koşulların yaratılması teşvik edilmiştir. (UNCTAD, 2005)

Doğrudan yatırım bir ülkede bir firmayı satın almak veya yeni kurulan bir firma için kuruluş sermayesini sağlamak veya mevcut bir firmanın sermayesini arttırmak yoluyla o ülkede bulunan firmalar tarafından diğer bir ülkede bulunan firmalara yapılan ve kendisiyle birlikte teknoloji, işletmecilik bilgisi ve yatırımcının kontrol yetkisini de beraberinde getiren yatırımdır (Karluk, 2000).

Türkiye’de 1980’den itibaren, ithalat rejimini daha fazla serbestleşme yönünde revize eden bir program başlatılmıştır. Serbestleşmenin amaçları bir yandan yurtiçi sanayine bir koruma sağlarken öbür taraftan ham madde ve ara malların elde edilmesinde süreklilik sağlamak ve fiyatları kontrol altında tutmak olmuştur. 1980’den önce

Türkiye’deki yabancı şirketler yüksek dış koruma yüzünden çoğunlukla ithal ikameci imalat sanayine yatırım yaparken, 1980 sonrasında ithalattaki serbestleştirme yabancı sermayeyi imalat sanayinden, yüksek karlı ve düşük sabit yatırım gerektiren hizmet sektörüne kaydırmıştır (Balkır, 1996). Böylece, imalat sanayinin payı on yıl boyunca %73’den %52.2’ye gerilemiştir. Aynı dönemde hizmet sektörünün payı %44.7’ye çıkmıştır.

Türkiye’de de diğer gelişmekte olan ülkelere olduğu gibi, doğrudan yabancı sermaye ülkenin kaynak yetersizliği sorunun giderilmesi, ekonomik gelişmenin sağlanması için çözüm olarak düşünülmüştür. Seksenli yıllarda yabancı sermaye girişlerinin artırılması amacıyla yapılan yasal ve örgütsel düzenlemeler sonucunda Türkiye’deki yabancı sermayeli firmaların sayısı 29 kat artmıştır. Buna rağmen, bu artış diğer gelişmekte olan ülkelere karşılaştırıldığında beklenen düzeyin altındadır (Berköz, 2001). Son verilere göre toplam yabancı sermaye tutarı 6.4 katrilyon TL ile 2002 ulusal üretim değerinin %2.4’dür (Merkez Bankası 2002 Yıllık Rapor). Türkiye, 1990 yılında 1 milyar ABD Doları tutarındaki yabancı sermaye yatırımları ile Çin’den sonra en fazla yabancı yatırımları çeken gelişmekte olan ülke iken bu avantajlı durumunu sürdürmemiştir (Tablo 1) (DPT, 2000). Türkiye 1998 yılında ulaşmış olduğu 807 milyar ABD Doları yabancı yatırımı ile gelişmekte olan ülkelere giden yabancı yatırım akımlarından % 0.15 oranında pay almaktadır. Bu pay Çin için % 27.4, Brezilya için % 17.3, Meksika için % 6.2, Tayland için % 4.2 ve Arjantin için % 3.4’dür (UNCTAD, 1999, s.477). 2003 yılı verilerine göre Türkiye, dünya genelinde 560 milyar dolar olan yabancı sermaye yatırımlarından 575 milyon dolar ile %0.10’luk pay almaktadır (Tablo 2). Şekil 1’de Türkiye’deki yabancı yatırımlı firma sayılarının illere göre dağılımları görülmektedir (2002 yılı). Gelişmekte olan birçok ülkede doğrudan yabancı yatırımlar en büyük kente yönelmektedir. Şekil 1’deki haritadan izlendiği gibi yabancı yatırımların en büyük metropoliten kent İstanbul’a yöneldiği görülmektedir.

Tablo 1. Türkiye'ye gelen yabancı yatırımlar

Yıl	Yabancı Sermayeli Firma Sayısı	Gerçekleşmiş DYY (\$)
1980	78	35
1981	109	141
1982	147	103
1983	166	87
1984	235	113
1985	408	99
1986	619	125
1987	836	115
1988	1172	354
1989	1525	663
1990	1856	684
1991	2123	907
1992	2330	911
1993	2554	746
1994	2830	636
1995	3161	934
1996	3582	914
1997	4068	852
1998	4533	953
1999	4950	813
2000	5328	1707
2001	5841	3288
2002	6280	1042
2003*	6511	575

*Haziran 2003

Kaynak: Hazine Bakanlığı, 2005

Bu çalışmada öncelikle, 1990–2003 yılları arasında Türkiye’de Doğrudan Yabancı Yatırımların (DYY) bölgesel dağılımlarının il düzeyinde belirleyicilerini saptamak amaçlanmaktadır. İkinci olarak, aynı zaman aralığında DYY’in sektörlere bağlı yatırım belirleyicilerini incelemektir. Yabancı yatırımcıların yerleşimi kararlarını etkileyen bölgesel belirleyicilerin bilinmesi, ülkemizde bu konuda doğru politikaların üretilmesi için esastır.

DYY’in mekânsal dağılımı konusunda daha önce Türkiye’de yapılmış çalışmaları iki grup altında toplayabiliriz: Birinci gruptaki çalışmalar

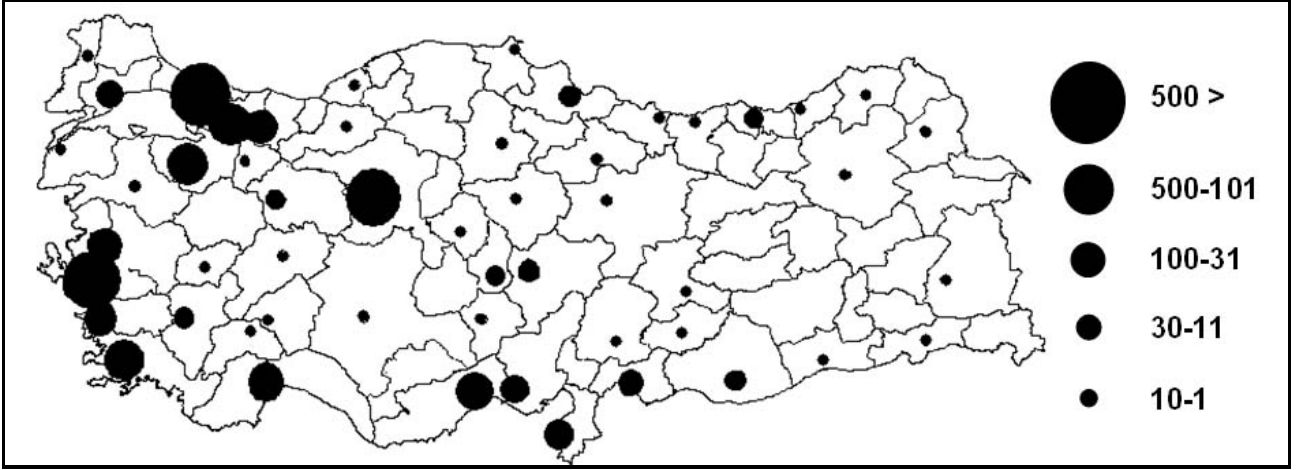
detaylı betimsel analiz çalışmalarıdır. Tokatlı ve Erkip (1998) yabancı sermayeli üretici hizmet firmalarının Türk ekonomisindeki artışını tartışmaktadır. Berköz (2001) Türkiye ve İstanbul’daki yabancı sermayeli firmaların mekânsal dağılımlarını kümeleme analizi ile değerlendirmiştir. Özdemir (2002) yabancı sermayeli hizmet sektörü firmalarının İstanbul’daki dağılımlarını analiz etmiştir. Berköz ve Eyüboğlu (2005) İstanbul’daki DYY’in mekânsal yerleşimi tercihlerini incelemiştir.

İkinci gruptaki çalışmaları ekonometrik tahminler oluşturmaktadır. Erdilek (1982) 1980’den önce Türkiye’deki yabancı sermayeli imalat sanayi firmalarının makroekonomik neden-sonuç ilişkisini analiz etmiştir. Demirbağ (1995) Türkiye’deki çok uluslu firmaların yer seçimlerini etkileyen faktörleri saptamıştır. Erden’in çalışmasının bulguları (1996) çok uluslu firmaların Türkiye’yi pazar potansiyeli, coğrafi yakınlık, düşük işçilik giderleri bakımlarından tercih ettiklerini göstermektedir. Tatoğlu ve Glaister Türkiye’deki çokuluslu yatırımların mekansal yer seçimi karakteristiklerini faktör analizi (1998a) ve binominal lojit regresyon modellerini kullanarak saptamışlardır (1998b). Deichmann, Karidis ve Sayek (2003) Türkiye’deki çokuluslu firmaların yerleşimi faktörlerini belirlemişlerdir ve çalışmalarında bu konuya özgü yasal yapıya referans vermişlerdir. Berköz (2005) yabancı sermayeli sanayi ve hizmet sektörü firmalarının yerleşiminde önem verdikleri kriterleri belirlemiştir. Bu çalışmada 2002 Aralık ayında İstanbul metropoliten alanında bulunan sermaye açısından en büyük 50 hizmet ve en büyük 50 sanayi firması ile yüz yüze yapılan anket çalışması ile metropoliten alandaki yerleşimi önceliklerinin sektörlere göre farklılık gösterip göstermediğinin belirlenmesi açısından konu değerlendirilmiştir (Berköz, 2005).

Tablo 2. Dünya’daki yabancı yatırımlardan Türkiye’nin aldığı pay

Türkiye’nin Dünyadaki Payı	1995	1999	2000	2001	2002	2003
Giriş	0.29%	0.07%	0.07%	0.40%	0.15%	0.10%
Çıkış	0.01%	0.06%	0.07%	0.07%	0.03%	0.08%

Kaynak: Berköz ve Eyüboğlu, 2005.

Şekil I. Doğrudan yabancı yatırımların illere dağılımları (2002)

İkinci gruptaki çalışmaları ekonometrik tahminler oluşturmaktadır. Erdilek (1982) 1980'den önce Türkiye'deki yabancı sermayeli imalat sanayi firmalarının makroekonomik neden-sonuç ilişkisini analiz etmiştir. Demirbağ (1995) Türkiye'deki çok uluslu firmaların yer seçimlerini etkileyen faktörleri saptamıştır. Erden'in çalışmasının bulguları (1996) çok uluslu firmaların Türkiye'yi pazar potansiyeli, coğrafi yakınlık, düşük işçilik giderleri bakımlarından tercih ettiklerini göstermektedir. Tatoğlu ve Glaister Türkiye'deki çokuluslu yatırımların mekansal yer seçimi karakteristiklerini faktör analizi (1998a) ve binominal lojit regresyon modellerini kullanarak saptamışlardır (1998b). Deichmann, Karidis ve Sayek (2003) Türkiye'deki çokuluslu firmaların yerseçimi faktörlerini belirlemişlerdir ve çalışmalarında bu konuya özgü yasal yapıya referans vermişlerdir. Berköz (2005) yabancı sermayeli sanayi ve hizmet sektörü firmalarının yerseçiminde önem verdikleri kriterleri belirlemiştir. Bu çalışmada 2002 Aralık ayında İstanbul metropoliten alanında bulunan sermaye açısından en büyük 50 hizmet ve en büyük 50 sanayi firması ile yüz yüze yapılan anket çalışması ile metropoliten alandaki yerseçimi önceliklerinin sektörlere göre farklılık gösterip göstermediğinin belirlenmesi açısından konu değerlendirilmiştir (Berköz, 2005).

Bu makale altı bölümden oluşmaktadır. Bundan sonraki bölümde yatırımların sektörü ve bölgesel belirleyicilerle ilgili kuramsal çalışmalar ko-

nusundaki literatürün incelemesine ayrılmıştır. Üçüncü bölümde regresyon modeli geliştirilmiştir. Dördüncü bölümde veri ve yöntemle ilgili açıklamalara yer verilmiştir. İstatistiksel sonuçlar beşinci bölümde sunulmuştur. Son bölümde araştırmanın genel sonuçları verilmektedir.

Kuramsal çerçeve Bölgesel belirleyiciler

Literatürde, yatırım yapılan ülkede DYY'ın yerseçimi konusunda iki farklı görüş bulunmaktadır. Bunlardan birincisi pazarın potansiyeli, işgücü harcamaları, ekonomik büyüme, hükümet politikaları gibi geleneksel yerseçimi faktörleri ile açıklanmaktadır. İkinci grup ise yatırım yapılan ülkenin politik, ekonomik, yasal ve alt-yapı faktörleri gibi çevresel değişkenlerini ifade etmektedir. Bu çalışmada, literatürde DYY'ın yerseçimi değişkenleri olarak gösterilen nüfus büyümesi, kentsel alanların yoğunluğu, kişi başına yurtiçi hasıla büyümesi, telefon sayısındaki değişim, liman olanağı, kıyı bölgeleri, önceki yabancı yatırımlar, banka kredileri, illere yapılan kamusal yatırımların miktarı gibi değişkenler kullanılmıştır.

Pazarın büyüklüğü- Pazarın büyüklüğü DYY'ın yerseçimi belirleyicilerinden birisidir. Chakrabarti (2003) göre; pazarın büyüklüğü talep artışı sağladığı için yabancı sermayenin yerseçiminde etkili olmaktadır. Yabancı yatırımlar büyük pazarlara çekilirler ve yatırım yaptıkları ülkelerdeki satışlardan karlar elde ederler.

Woodward'a göre (1992); Seksenli yıllarda Japonlar Amerika'daki imalat sanayi sektöründeki yatırımlara ortak oldular, yatırımcılar genellikle pazarın büyük olduğu ve birleşme oranlarının düşük olduğu eyaletleri tercih ettiler. Bagchisen ve Wheeler'ın çalışmalarında ABD'deki DYY'nin mekansal analizinde bölgesel büyüme özellikleri ve özelleşmiş pazarın etkisi dikkate alınmıştır. Bu çalışmada nüfusun büyüme oranı pazar büyüklüğünü ölçmek ve bir yörenin ekonomik dinamizmini ve pazarın büyüme potansiyelinin göstergesi olarak görülmektedir (Bagchi-sen ve Wheeler, 1989). Nüfusun büyüme oranının pozitif çıkması beklenmektedir.

Yığılma- Doğrudan yabancı sermayenin diğer önemli belirleyicisi yığılma ekonomilerinin varlığıdır. Yığılma ekonomileri yabancı sermayeyi çekmede önemlidir. Yığılma ekonomileri pozitif dışsallığa işaret eder, ölçek ekonomileri mekanda yoğunlaşmış faaliyetler ile birlikte bulunan birbiri ile ilişkili üretim tesislerini birleştirir (Chadwick, 1989; Krugman, 1991; Smith ve Florida, 1994). Çokuluslu şirketlerin kendi ekonomik faaliyetleri veya yakın ilişkili sanayiler ve faaliyetlerin oluşturduğu kümelerce çekildiği konusunda sistematik kanıtlar bulunmaktadır (Glickman ve Woodward, 1988; Wheeler ve Mody, 1992; Head ve Ries, 1996; Devereux ve Griffith, 1998; Guimaraes ve diğerleri, 2000; Driffield ve Munday, 2000). A.B.D.'de 1981–1983 yılları arasında yapılan bir çalışmada yabancı bir firmanın yerseçimi kararında sanayi faaliyetinin yoğunluğu önemli bir faktördü (Coughlin, Terza ve Arromdee, 1991). Head, Ries ve Swenson (1995), 751 Japon DYY'nin yerseçimi konusunu incelediler ve sanayi sektöründe yığılma etkilerinin önemini gözlemlediler. Bir başka çalışmada, bir ildeki toplam sanayi yatırımlarının sayısının yerel sağlayıcılar, özelleşmiş işgücü ve gelişmiş alt yapı gibi bir dizi cazip koşulun yatırımcılar için mevcut sanayi kümelenmesine işaret olduğuna ve önemli sayıda yabancı yatırımı çekmesinin beklendiğini ortaya koymaktadır (He, 2002).

Bu çalışmadaki yığılma ekonomileri ile ilgili diğer değişken nüfus yoğunluğudur. Nüfus yoğunluğu kentleşme ekonomisini temsil etmekte-

dir. Yabancı yatırımların sayısının ve nüfus yoğunluğunun DYY'ı çekmede pozitif etkisi olduğu düşünülmektedir.

Bu çalışmada iki değişken DYY için alt yapının önemini ölçmede kullanılmıştır: 1990–2003 döneminde telefon sayısındaki değişim ve liman olanağı. İkisinin de pozitif etkisi olduğu düşünülmektedir.

Alt yapı- DYY'nin yerseçiminde diğer önemli belirleyici alt yapıdır. Alt yapı ve ülkeye gelen DYY akımları arasında pozitif ilişki söz konusudur. DYY'nin yerseçimi kararlarında alt yapının önemini destekleyen deneysel çalışmalar yapılmıştır Wei ve diğerleri (1998), Mariotti ve Pischitello (1995), Broadman ve Sun (1997), He (2002). İyi alt yapı koşullarına sahip alanlar diğerlerine göre daha çekicidir (Wei ve diğerleri, 1999; He, 2002). Bu çalışmada alt yapının önemi iki değişkenle ölçülmektedir: 1990-2003 dönemindeki telefon sayısındaki değişim ve liman olanakları.

Bilgi harcamaları- Yatırımcılar, bilgi edinmeye ilişkin harcamalarını azaltma bakımından kıyı alanları tercih etme eğilimindedirler (Dunning 1998). Kıyı alanları coğrafi olarak DYY'nin ana kaynaklarına daha yakındır ve uluslararası pazarlara daha açıktır (Wei ve diğerleri, 1999). Kamusal bilgi kıyı boyunca kolaylıkla elde edilir (Wei ve diğerleri, 1999). Chien (1996) yaptığı bir çalışma ile çokuluslu firmaların kıyı alanlarını tercih ettiğini saptamıştır. Benzer şekilde bu çalışmada da kıyı alanı değişkeni bilgi harcamalarını ölçmek için kullanılmıştır. Bu değişkenin DYY üzerinde pozitif etkisi olduğu düşünülmektedir.

İşçilik giderleri- Glickman ve Woodward (1988) devletin işçilik gideri indeksi ile yabancı sermayeli imalat sanayi değerinin uluslar arası dağılımı arasında negatif bir ilişki olduğunu ortaya koymaktadır. Ondrich ve Wasylenko'nun çalışması (1993) yabancı sermayenin yeni alan seçiminde ücretlerin etkili olduğunu belirtir bir kanıt bulunmadığını göstermektedir. İşgücü giderlerinin önemini belirlemek ilginç olsa da bu konudaki bölgesel veri bulma güçlüğünden do-

layı bu çalışmada bu değişken modele konulmamıştır.

Yurtiçi hasıla büyümesi- Diğer önemli belirleyiciler yerel pazar ölçütleridir. Bunlar, yurtiçi hasıla, kişi başına düşen yurt içi hasıla, yurt içi hasılanın yıllık değişimi. Yurtiçi hasıla yerel pazarın büyüklüğünü, kişi başına düşen yurt içi hasıla yerel pazarın gücünü, yurt içi hasılanın yıllık değişimi ise yerel pazarın büyümesini temsil etmektedir. Bu çalışmada yurtiçi hasılanın yıllık değişimi seçilen dönem için belirlenmiştir.

Yabancı yatırımcıların yurt içi hasılanın yıllık değişiminin yüksek olduğu yani ekonominin dinamik bakış noktaları olan alanlara eğilimli olacakları beklenmektedir. Bu değişkenin etkisinin pozitif olacağı düşünülmektedir.

Yatırım teşvikleri- Yatırım teşviklerinin DYY akımlarını çekmedeki rolü konusunda farklı görüşler vardır. Lim (1983) 27 gelişmekte olan ülkede yaptığı çalışmada yatırım teşvikleri ile DYY'nin varlığı arasında negatif ilişki olduğunu ortaya koymuştur.

Yatırımın sektörü ve bölgesel belirleyiciler

Hizmet koşullarının belirleyici bazı özelliklerinin DYY'nin uluslararası yayılma stratejilerinin hizmet sektörünün sanayi sektöründen farklı iş gördüğünü belirtmektedir (Patterson ve Cicic, 1995; Chadee ve Mattsson, 1998). Genellikle, hizmet sektörü firmaları yerel pazarlara girmek için yatayda hareket ederken, sanayi firmaları ise üretim zincirlerinde düşük maliyetli düşey fırsatları artırıcı etkileri değerlendirmeye isteklidirler (Shatz ve Venables, 2000). Chadee ve diğerlerine (2003) göre yabancı sermayeli hizmet sektörü firmaları öncelikle müşterilerine yakın oldukları bir yerde faaliyet gösterme eğilimindedirler. Yabancı sermayeli hizmet sektörü firmaları müşterilerin yoğun bulunduğu kentlerde birbirlerine yakın olma eğilimindedirler. Başka bir deyişle, kentleri pazar potansiyelinin yüksek olması nedeniyle tercih ederler. Bir bölgede daha önceki yatırımların varlığı sanayi sektörü için hizmet sektöründen daha fazla

önemlidir. Yabancı sermayeli imalat sanayi firmalarının yerseçimi tercihlerinde yığılma ekonomilerinin doğrudan etkisinin olduğu ortaya konmuştur (Coughlin vd., 1991; Head vd., 1995). Hizmet sektörünün alt-sektörlerinin yerseçimi tercihleri farklılık göstermektedir. Finans, sigortacılık ve gayri menkul yatırımcılığı (FSE) alt sektörleri Merkezi İş Alanında (MİA) kümelenme eğilimindedirler. Rutin geri-büro faaliyetlerinin kentsel çekirdek alanında bulunma gerekliliği yoktur (Gad,1979; Nelson, 1986; Coffey ve diğerleri. 1996 a,b). Önceki yabancı yatırımların varlığı hizmet alt-sektörlerinin yapısına bağlıdır. Bu çalışmada hizmet sektörü genel olarak alınmıştır.

Tatoğlu ve Glaister'in çalışmasına göre (1998, s. 150) Türkiye'de karşılaştırmalı fiyat avantajları, stratejik yerseçimi avantajları, düşük maliyetli girdilerin varlığı gibi yerseçimi faktörlerinin servis sektöründen daha çok sanayi sektörüne uygun olduğu görülmektedir. Deichmann, Karidis ve Sayek'in çalışmasına göre, (2003) Türkiye'de servis sektörünün en önemli yerseçimi belirleyicileri banka kredileri, önceki yatırımların varlığı, tarımsal artı değer, işgücü kalitesi ve ulaşım alt yapısı olarak belirlenmiştir.

Model belirleme

Bir ildeki doğrudan yabancı yatırımın miktarı, ildeki yabancı yatırımların yerseçimlerini etkileyen özelliklerin fonksiyonu olduğu kabul edilmektedir. Bu durumda yerseçimi modeli aşağıdaki gibi ifade edilebilir:

$$FDI = \exp (a+ bPGR+c DEN+ dGDPg+ e TEL+fCRE + g INVEST + hPORT+ kCOAS+l PRE)$$

Bu fonksiyonda FDI 1990 ve 2003 döneminde bir ildeki kümülatif olarak gerçekleştirilmiş olan doğrudan yabancı yatırımı ifade etmektedir. Doğrudan yabancı yatırım, her bir ildeki piyasa büyüklüğü (PGR), aglomerasyon ekonomileri (DEN,PRE), altyapı (TEL,PORT), bilgi harcamaları (COAS), Yurtiçi Hasıla (GDPg), kamu yatırımları (INVEST) ve banka kredileri (CRE) ilgili değişkenlerin bir fonksiyonudur. Bu değişkenler Tablo 3'te tanımlanmıştır.

Tablo 3. Değişken ve hipotezlerin tanımlanması

Değişken	Değişkenin İçeriği	Beklenen durum
LnDEN	İldeki nüfus yoğunluğu (kişi/km ²)	+
LnPGR	İldeki nüfus artış oranı (%) (1990-2000)	+
LnGDPg	İldeki GDP büyüme oranı (1990-1997)	+
LnTEL	1990- 2000 yılları arasında telefon sayılarındaki değişim	+
PORT	1 limana sahip iller; 0 diğerleri	+
PRE	İldeki önceki doğrudan yabancı yatırım (1/0)	+
COAS	1 kıyı illeri, 0 diğerleri	+
CRE	İldeki banka kredi miktarı (2000 yılı)	+
INVEST	İldeki kamu yatırımı (2000 yılı)	+

Data ve yöntem

Hazine Müsteşarlığı tarafından, 1954'ten beri Türkiye'de faaliyet gösteren yabancı sermayeli firmalara ilişkin data toplanmaktadır. Her yıl yayınlanan bu data kaynağında, yabancı sermaye firmaların orijini, firmanın yerleşimi, yatırımın sektörü, yatırımın hacmi, firmanın faaliyete başlama yılı ve sahiplik oranı ile ilgili bilgiler yer almaktadır. Modelde bu data kaynağı kullanılmıştır. Modelde kullanılan diğer data ise, Devlet İstatistik Enstitüsü'nden elde edilmiştir.

Makaledeki yerleşimi modelleri aşağıdaki gibi belirlenmiştir:

$$Y_i = \alpha + \beta_i X_i + \gamma_i Z_i + \varepsilon \quad i = 1, 2, \dots, 47 \quad (1)$$

Model 1

$$\ln FDI_1 = \beta_1 + \beta_2 \ln PGR + \beta_3 \ln DEN + \beta_4 \ln GDPg + \beta_5 \ln TEL + \beta_6 \ln CRE + \beta_7 \ln INVEST + \beta_8 \ln PORT + \beta_9 \ln COAS + \beta_{10} \ln PRE + \varepsilon \quad (4)$$

Model 2

$$\ln FDI_2 = \beta_1 + \beta_2 \ln PGR + \beta_3 \ln DEN + \beta_4 \ln GDPg + \beta_5 \ln TEL + \beta_6 \ln CRE + \beta_7 \ln INVEST + \beta_8 \ln PORT + \beta_9 \ln COAS + \beta_{10} \ln PRE + \varepsilon \quad (5)$$

Model 3

$$\ln FDI_3 = \beta_1 + \beta_2 \ln PGR + \beta_3 \ln DEN + \beta_4 \ln GDPg + \beta_5 \ln TEL + \beta_6 \ln CRE + \beta_7 \ln INVEST + \beta_8 \ln PORT + \beta_9 \ln COAS + \beta_{10} \ln PRE + \varepsilon \quad (6)$$

$$Y_2 = \alpha + \beta_i X_i + \gamma_i Z_i + \varepsilon \quad i = 1, 2, \dots, 39 \quad (2)$$

$$Y_3 = \alpha + \beta_i X_i + \gamma_i Z_i + \varepsilon \quad i = 1, 2, \dots, 35 \quad (3)$$

Burada, Y_1 bağımlı değişkendir ve 1990-2003 döneminde bir ildeki gerçekleştirilen kümülatif yabancı yatırımı ifade etmektedir. X_i , PGR, DEN, GDPg, TEL, CRE ve INVEST bağımsız değişkenleri ifade etmektedir. Z_i , PORT, COAS ve PRE içeren değişkenler gölge değişkenlerdir. Modelde, β ve γ regresyon katsayısını ifade ederken; ε hata terimini göstermektedir.

Yerleşimi faktörleri, yatırımın sektörüne göre değişme göstermektedir. Bu nedenle, modelin verimliliğinin yatırımın sektörüne göre de test edilmesi gerekmektedir. Genel modelin yanında yatırımın sektörüne göre yerleşimi faktörlerindeki değişmeyi sınamak için de iki farklı model geliştirilmiştir. Bu modellerdeki bağımlı değişkenler farklı, bağımsız değişkenler ise aynıdır. Model 2'de bağımlı değişken bir ildeki 1990-2003 döneminde servis sektöründeki kümülatif olarak gerçekleştirilen doğrudan yabancı yatırımı iken, Model 3'te bağımlı değişken, bir ildeki 1990-2003 döneminde sanayi sektöründeki kümülatif olarak gerçekleştirilmiş doğrudan yabancı yatırımdır.

Çalışmada yer alan üç modelde de, doğrudan yabancı yatırım ve bağımsız değişkenler arasındaki doğrusal olmayan ilişki, log lineer hale dönüştürülmüştür. Bu durum ile, normal dağılım olmama durumu ve değişen varyans engellenmektedir. Modeller izleyen şekillerde oluşturulmuştur:

Tablo 4. Model 2 için Pearson korelasyon katsayısı

	LN DEN	LN PGR	LN GDPg	PRE	PORT	COAS	LN TEL	LN INVEST	LN CRE
LN DEN	1.000	.487**	-.152	.424**	.519**	.451**	.745**	.226	.401
LN PGR		1.000	-.244	.260	.227	.134	.587**	.223	.141
LN GDPg			1.000	-.179	-.064	-.090	-.250	-.054	-.069
PRE				1.000	.299*	.272	.560**	.283	.472
PORT					1.000	.660**	.481	.086	.342
COAS						1.000	.344**	.176	.351
LN TEL							1.000	.301**	.528**
LN INVEST								1.000	.297
LN CRE									1.000

**Korelasyon, 0.01 seviyesinde anlamlıdır. (2-tailed). *Korelasyon 0.05 seviyesinde anlamlıdır.(2-tailed).

Araştırma sonuçları

Tablo 4'te bütün değişkenler arasındaki korelasyon katsayıları verilmektedir. LnDEN ve LnTEL, COAS ve PORT, Ln TEL ve LnGRT ile LnTEL ve PRE arasında istatistiksel olarak anlamlı yüksek derecede korelasyon bulunmaktadır. Bu korelasyon değerleri sırasıyla 0.745, 0.660, 587 ve 0.560 dır. Bağımsız değişkenler arasında bu yüksek korelasyon çoklu doğrusallığa neden olabilmektedir. Bu durumu önlenbilmesi için LnDEN modelden çıkartılmıştır. Bağımsız değişkenler arasındaki diğer korelasyon değerleri ise oldukça düşüktür.

Model 1, en küçük kareler yöntemi kullanılarak tahmin edilmiştir. Tahmin edilen denklem aşağıda verilmiştir T değerleri parantez içinde verilmiştir.

Modelde R² 0.759 dur ve denklem istatistiksel olarak anlamlıdır. (F= 17.534, %99 güven seviyesinde). Regresyon sonuçları Tablo 5'de verilmiştir. Regresyon sonuçlarına göre, lnDEN, lnINVEST ve PORT modelden çıkarılmıştır. Beklendiği gibi, model 1'de nüfus artışı, GDP büyümesi, telefon sayılarındaki değişim, banka kredi miktarı ve ildeki önceki doğrudan yabancı yatırıma ilişkin katsayıların işaretleri pozitifdir. Model 1'in sonuçları beklentilerle tutarlıdır. Modelde beş bağımsız değişken istatistiksel olarak %1, %5 ve %10 seviyelerinde anlamlıdır. Model 1'in sonuçlarına göre, telefon sayısındaki değişimdeki %1 oranındaki artış 1990-2003 döneminde kümülatif olarak gerçekleşmiş olan

doğrudan yabancı yatırımını %1.778 oranında artırmıştır.

Telefon sayısındaki değişim ile 1990-2000 döneminde bir ilde kümülatif olarak gerçekleştirilen doğrudan yabancı yatırım arasındaki pozitif ilişki, doğrudan yabancı yatırımın daha iyi altyapının olduğu, özellikle tele- komünikasyon altyapısının olduğu bölgeyi tercih ettiği hipotezini doğrulamaktadır. Model 1'e göre, yığılma ekonomileri ile ilgili bütün bağımsız değişkenlerin (lnPRG ve PRE) katsayılarının işaretleri pozitif ve istatistiksel olarak %10 ve %1 seviyelerinde anlamlıdır. Model 1'e göre, yığılma ekonomileri doğrudan yabancı yatırımları çekmede önemli belirleyicidir. Yerel piyasa ölçüleri konusundaki katsayı %5 seviyesinde istatistiksel olarak anlamlıdır. Yine modele göre, bir ildeki GDP'nin büyümesi doğrudan yabancı yatırımın bölgeye çekilmesinde önemlidir. Model sonuçlarına göre, 1990- 2003 dönemindeki kümülatif olarak gerçekleştirilen doğrudan yabancı yatırım ile kıyı bölgeleri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmamıştır. İstatistiksel sonuçla, doğrudan yabancı yatırımcıların bu dönem içinde kıyı bölgelerini tercih etmediğini göstermektedir.

Model 1'e göre, bir bölgede GDP büyümesi, nüfus büyümesi, aglomerasyondaki hızlı ilerleme, altyapıdaki hızlı gelişme ve yüksek banka kredi miktarı bir ildeki kümülatif olarak gerçekleştirilen doğrudan yabancı yatırım miktarını artırmaktadır.

$$\ln FDI_1 = -5.747 + 0.0024 \ln GRT + 0.06 \ln GDPg + 1.778 \ln TEL + 0.666 \ln CRE + 1.149 PRE + \varepsilon$$

(1.714)   (1.820)   (3.291)   (3.291)   (1.761)   (3.521)   (7)

Tablo 6, bütün değişkenler arasındaki korelasyon katsayılarını vermektedir. LnTEL ve LnDEN, PORT ve COAS, LnDEN ve PRE, değişkenleri arasında yüksek korelasyon bulunmaktadır. Bu korelasyonlar sırası ile 0.734, 0.627 ve 0.533 dür. Bağımsız değişkenler arasındaki bu yüksek korelasyonlar çoklu doğrusallığa neden olabilmektedir. Bu nedenle Ln DEN modelden çıkarılmıştır. Bağımsız değişkenler arasındaki diğer korelasyon değerleri ise düşüktür.

Modelde, R2 0.7272 dir ve model istatistiksel olarak anlamlıdır.(F= 14.220, %99 güven seviyesi). Regresyon sonuçları Tablo 5'te verilmiştir. Beklendiği gibi, model 2 nüfus büyümesi, GDP büyümesi, telefon sayısındaki değişim ve banka kredileri değişkenleri istatistiksel olarak anlamlı ve bu değişkenlerin katsayılarının işaretleri da pozitifdir. Model 2, beklentilerle tutarlı sonuçlar vermiştir. Bağımsız değişkenlerin dördü %5 ve %10 düzeylerinde istatistiksel olarak anlamlıdır.

Tablo 5. Regresyon analizi sonuçları

	Model 1	Model 2	Model 3
Constant	-5.747 (-1.714)*	-3.661 (-1.690)*	-5.752 (-2.005)*
LnDEN	-	-	-
LnPGR	0.0024 (1.820)*	0.0037 (2.716)**	
LnGDPg	0.006 (2.235)**	0.070 (2.219)**	0.777 (2.566)**
LnTEL	1.778 (3.291)**	1.074 (1.793)*	2.310 (3.479)**
PORT	-	-	-
PRE	1.149 (3.521)**	-	0.838 (2.108)**
COAS	-	-	-
CRE	0.666 (1.761)*	1.120 (2.901)**	
INVEST	-	-	-
Observations	47	39	35
R ²	0.759	0.727	0.612
Adjusted R ²	0.716	0.676	0.545
F	17.534	14.220	9.160

Not: * p < =.10; ** p < 0.05;*** p < 0.01.

T istatistikleri parantez içerisinde verilmiştir.

LnCRE ile ilgili tahmin edilen katsayı, diğerleri sabit olarak kaldığında, banka kredi miktarındaki %1 oranındaki artış 1990-2003 periyodundaki servis sektöründeki kümülatif olarak gerçekleştirilmiş olan doğrudan yabancı yatırımları artırmaktadır. Banka kredi miktarı ve bir ildeki servis sektöründe kümülatif olarak gerçekleştirilen doğrudan yabancı yatırım miktarı arasındaki pozitif ilişki, banka kredi miktarının servis sektöründeki kümülatif gerçekleştirilmiş olan doğrudan yabancı sermaye miktarı üzerinde pozitif etkileri olduğu yönündeki hipotezi doğrulamaktadır. Regresyon sonuçlarına göre, nüfus büyümesi ile ilgili tahmin edilmiş katsayı istatistiksel olarak anlamlıdır (%5 düzeyinde). Bununla birlikte, önceki doğrudan yabancı yatırım değişkeni istatistiksel olarak anlamlı bulunmamıştır. Bu durum, aglomerasyon ekonomileri, özellikle önceki yabancı yatırımın servis sektöründeki kümülatif olarak gerçekleştirilen doğrudan yabancı sermaye üzerinde etkisinin bulunmaması ile açıklanabilir.

Regresyon modeli sonuçlarına göre, diğer değişkenler sabit tutulduğunda telefon sayısı değişimindeki %1 oranında artış, 1990-2003 periodundaki servis sektöründeki kümülatif olarak gerçekleşmiş doğrudan yabancı yatırım miktarını %1.07 oranında artırdığı tespit edilmiştir. Model 2'de kıyı bölgeleri doğrudan yabancı sermayenin seviyesinin belirlenmesinde açıklayıcı bir faktör olmadığı tespit edilmiştir.

Model 2'nin sonuçlarına göre, servis sektöründe faaliyet gösteren yabancı yatırımcı için bir ili seçmesi gerektiğinde; kredi miktarının yüksek olduğu, GDP büyümesinin yüksek olduğu, iyi nitelikte altyapının bulunduğu, nüfus büyümesinin yüksek olduğu alanları tercih ettiği tespit edilmiştir.

Tablo 7'de bütün bağımsız değişkenler arasındaki pearson korelasyon katsayıları verilmektedir. LnIND ve LnELEC, LnDEN ve LnIND, LnDEN ve LnELEC, PORT ve COAS değişkenleri arasında yüksek derecede korelasyon tespit edilmiştir. Bu korelasyon değerleri sırası ile 0.889, 0.685, 0.628 ve 0.786'dir. Bağımsız değişkenler arasındaki bu yüksek korelasyonlar çoklu doğrusallığa neden olabilmektedir. Bu du-

rumu önlemek amacıyla LnDEN modelden çıkarılmıştır. Diğer bağımsız değişkenler arasındaki korelasyon katsayıları oldukça düşüktür.

Model 3'te R² 0.612 olarak tahmin edilmiştir. Denklem istatistiksel olarak anlamlıdır. (F= 9.160, %99 güvenlik seviyesinde). Regresyon sonuçları Tablo 5'de verilmiştir. Beklendiği gibi, model 3'de telefon sayılarındaki değişim,

GDP büyümesi, ildeki önceki yabancı yatırım açıklayıcı değişkenlerdir. Bu değişkenlerin işaretleri pozitifdir ve istatistiksel olarak %5 ve %10 düzeylerinde anlamlıdır. Diğer değişkenler sabit tutulduğunda, LnGDPd deki %1 oranındaki artışın 1990-2003 periyodundaki kümülatif olarak sanayi sektöründeki doğrudan yabancı yatırım miktarını %0.77 oranında artırdığı tesbit edilmiştir.

Sanayi sektöründeki yabancı yatırımcı için yerel piyasanın büyüklüğü önemli bir niteliktir. Regresyon sonuçlarına göre, nüfus artışı açıklayıcı değişken değildir. Model 3'te ildeki önceki yabancı yatırım istatistiksel olarak %5 düzeyinde anlamlıdır. Bu durum ile servis sektöründeki yabancı yatırımın aksine, sanayi sektöründeki yabancı yatırım için ildeki önceki yabancı yatırımların varlığının sanayi sektöründeki kümülatif olarak gerçekleştirilmiş olan doğrudan yabancı sermaye miktarını artırdığını göstermektedir. Yine modeldeki diğer değişkenler sabit tutulduğunda, LnTEL'deki %1 oranındaki artışın 1990-2003 periyodundaki sanayi sektöründeki kümülatif olarak gerçekleştirilmiş olan FDI miktarında %2.3 oranında artışa neden olduğu tespit edilmiştir. Bu sonuca göre sanayi sektöründeki doğrudan yabancı yatırım için telekomünikasyon altyapısının önemli olduğu belirlenmektedir.

$$\ln FDI_2 = -3.661 + 0.0037 \ln GRT + 0.04 \ln GDPg + 1.074 \ln TEL + 1.120 \ln CRE + \varepsilon \quad (8)$$

(2.716)   (2.219)   (1.793)   (2.901)

Tablo 6. Model 2 için Pearson korelasyon katsayıları

	LN DEN	LN PGR	LN GDPg	PRE	PORT	COAS	LN TEL	LN INVEST	LN CRE
LN DEN	1.000	.452**	-.198	.734**	.533	.390**	.408**	-.268	.303**
LN PGR		1.000	-.274	.585**	.368	.209	.101	.043	.191
LN GDPg			1.000	-.325	-.130	-.108	-.144	-.084	-.138
PRE				1.000	.623	.434**	.380	-.290	.511**
PORT					1.000	.218	.169	-.472**	.287
COAS						1.000	.627**	.045	.292
LN TEL							1.000	-.165	.291
LN INVEST								1.000	-.427
LN CRE									1.000

** Korelasyon 0.01 seviyesinde anlamlıdır (2-tailed). * Korelasyon 0.05 seviyesinde anlamlıdır (2-tailed).

Tablo 7. Model 3 için Pearson korelasyon katsayıları

	LN DEN	LN PGR	LN GDPg	LN TELPREVIOUS	PORT	COAS
LOG DEN	1.000	.476**	.214	.751**	.296	.568**
NUFGROWT		1.000	.378*	.560**	.193	.355
LN GDPGRO			1.000	.188	-.143	.097
LN TEL				1.000	.317	.485**
PREVIOUS					1.000	.190
PORT						1.000
COAS						

** Korelasyon 0.01 seviyesinde anlamlıdır (2-tailed). * Korelasyon 0.05 seviyesinde anlamlıdır (2-tailed).

$$\ln FDI_3 = -5.752 + 0.077 \ln GDPg + 2.310 \ln TEL + 0.838 PRE + \varepsilon \quad (9)$$

(-2.005)   (2.566)   (3.479)   (2.108)

White test sonuçları ile üç modelde de değişen varyansın varlığına rastlanılmamıştır. Durum indeksine göre, çoklu doğrusallığın seviyesi ihmal edilebilir niteliktedir. Bütün durum indeksleri eşik değeri olan 30'un üzerindedir.

Sonuç

Türkiye sahip olduğu jeopolitik konumu, pazar ve işgücü potansiyelleri, altyapı koşulları gibi avantajları ile Balkanlar, Orta Doğu ve Kafkasya'yı içine alan bölgede önemli bir odaktır.

Seksenli yıllarda yabancı sermaye girişlerinin arttırılması amacıyla yapılan yasal ve örgütsel düzenlemeler sonucunda Türkiye'ye yatırım yapan yabancı sermaye miktarı hızla artmakla beraber bu artış beklenenin altında kalmıştır (Berköz, 2001).

Yabancı sermaye akımlarını arttırmak için yatırımcıların ülke içinde yatırım yapacağı bölge seçimi kararında etkili olan bölgesel belirleyicilerin bilinmesi önem taşımaktadır. Bu bakımdan bu çalışmada, yabancı yatırımcıların yerleşimi kararlarında illerin nüfus büyümesi, önceki yabancı yatırımlar, alt yapı, banka kredilerinin miktarı, yerel pazarın büyüklüğü ve yığılma ekonomilerinin etkisi bulunmuştur. Ülkemizdeki doğrudan yabancı yatırımların bütünü içerisinde servis sektörü payının yüksek olduğu düşünülürse, bu sonuçların anlamlı olduğu ifade edilebilir.

Nitekim, Türkiye'deki yabancı yatırımcıların 1990-2003 döneminde yatırımın sektörüne bağlı olarak yerleşimi tercihleri incelendiğinde hizmet ve imalat sanayi firmalarının yerleşimi tercihleri arasında bazı farklılıklar olduğu saptanmıştır. Önceki yabancı yatırımların gerçekleştirecek hizmet sektörü yatırımları için önemi yokken, sanayi sektörü yatırımları üzerinde etkilidir. Önceki yabancı yatırımların önemi bir bölgedeki hizmet sektörü alt sektörleri ile yakın ilişkilidir.

Ülkelerdeki yabancı sermayenin yer seçimindeki faktörlerin doğrudan ülkenin yabancı sermaye yapısı göre farklılaşması ile birlikte, gelişmekte olan ülkeler için benzerlikler söz konusu olabilmektedir. Örneğin Çin'de yabancı sermaye-

nin yapısında sanayi sektörünün etkisi çok yüksek olduğu bilinmektedir. Çin'de yapılan çalışmalarda (He, 2002; Wei vd., 1999) ülkesel seviyede sermayenin yerleşiminde kıyı şehirlerinin, bölgesel kümelenmelerin, sanayi kümelenmelerinin ve nitelikli altyapının önemli olduğu bulunmuştur. Yine illerdeki yüksek uluslararası ticaret seviyesi, düşük çalışan ücretleri, araştırma ve geliştirme için insan gücü, yüksek GDP büyümesi, iyi nitelikte altyapının varlığı, aglomerasyondaki hızlı ilerleme doğrudan yabancı yatırımların çekilmesini sağlamaktadır. Bu sonuçlar, Türkiye ile karşılaştırıldığında, Çin ile Türkiye'deki yabancı sermaye yapısındaki farklılıklara rağmen, doğrudan yabancı sermayenin yer seçimindeki çoğu belirleyicilerinin birçoğunun benzerliği de dikkat çekicidir. Çünkü bu çalışmalarının bulgularına göre, ülkemizdeki yer seçimi kararlarında illerdeki nüfus büyüklüğü, önceki yabancı yatırımların varlığı, altyapının varlığı, banka kredilerinin miktarı, yerel pazarın büyüklüğü ve yığılma ekonomilerinin etkisi doğrudan yabancı yatırımların çekilmesinde etkisi bulunmuştur.

Türkiye'ye 1980 yılına kadar gelen yabancı sermayenin %87'si sanayi sektörüne yatırım yapmıştır. Bugün bu oran %45.5'e düşmüştür. Buna karşılık 1980 yılında hizmet sektörünün payı %13 civarında iken büyük bir artış gösterek %52.5'e ulaşmıştır (Berköz ve Eyüboğlu, 2005). Bu durum günümüzde yabancı yatırımcıların artık üretim sektörlerine değil de hizmet sektörüne yatırım yapmayı tercih ettiğini göstermektedir.

Bu çalışmanın bulguları; Türkiye'de 1990-2003 döneminde yerel pazarın büyüklüğü, banka kredilerinin kullanılabilirliği, haberleşme alt yapısının hizmet sektörü için daha önemli olması beklenmekteydi. Yabancı sermayeli hizmet sektörü firmaları kentleri pazar potansiyelleri yüksek olduğu için tercih etmektedirler.

Yerleşimi analizlerinde böyle bir yaklaşım, politika üreticilerinin DYY'ları belli alanlara çekmeyi planlamada özel büyüme stratejilerinin belirlenmesine yardımcıdır. Bu çalışmanın bulgularına göre; Türkiye'deki politika üreticiler yabancı yatırımcıya Pazar büyüklüğü ve büyüme potansiyeli açısından üstün illerde yatırıma

uygun koşulları yaratmalı ve iş hizmetlerini geliştirmelidir.

Kaynaklar

- Akinlo, A.E. (2004). FDI and growth in Nigeria: An empirical investigation, *Journal of Policy Modeling*, **26**, 5, 627-639.
- Bagchi-sen, S., Wheeler, J.O. (1989). A spatial and temporal model of foreign direct investment in the United States, *Economic Geography*, **XX**, 113-129.
- Balasubramanyam, V. N. (1996). Foreign direct investment in Turkey, In: S. Togan and V.N. Balasubramanyam (Eds.) *The Economy of Turkey since Liberalization*, London, Macmillan Press Ltd.
- Balkır, C. (1996). Türkiye ve Avrupa Topluluğu: 1980'lerde Dış Ticaret ve Doğrudan Dış Yatırımlar, *Türkiye ve Avrupa İlişkileri*, C. Balkır and A.M. Williams, eds., Istanbul, Sarmal Yayınevi, 137-188.
- Baniak, A., Cukrowski, J., Herczynski, J. (2005). On the determinants of foreign direct investment in transition economies, *Problems of Economic Transition*, **48**, 6-28.
- Berköz, L. (2005). Locational Determinants of Foreign Investors in Istanbul, *Journal of Urban Planning and Development-ASCE*, **131**, 3 (September), 140-147.
- Berköz, L. (2001). The Interregional location of foreign investors in Turkey, *European Planning Studies*, **9**, 8, 979-994
- Berköz, L., Eyuboglu, E. (2005). Locational Preferences of FDI firms in Istanbul, Report for ITU, Research Project, Istanbul (in Turkish).
- Blomstrom, M., Kokko, A. (1997). How foreign investment affects host countries, World Bank Paper, no: 1745.
- Broadman, H.G., Sun, X. (1997). The distribution of foreign direct investment in China, *The World Economy*, **20**, 3, 339-62.
- Chadee, D., Mattsson, J. (1998). Do service and manufacturing exporters behave and perform differently? A New Zealand investigation, *Eur. J. Mark*, **32**, 9/10, 122-134.
- Chadee, D., Qui, F. ve Rose, E. (2003). FDI location at the subnational level: A study of EJVs in China, *Journal of Business Research*, **56**, 835-845.
- Chakrabarti, A. (2003). A theory of the spatial distribution of foreign direct investment", *International Review of Economics and Finance* **12**, 149-169.
- Chien-Hsun, C. (1996). Regional determinants of foreign direct investment in mainland China, *Journal of Economic Studies*, **23**, 2, 18-30.
- Coffey, W.J., Drolet, R., Polése, M. (1996a). The Intrametropolitan Location of High Order Services: Patterns, Factors and Mobility in Montreal", *Papers in Regional Science*, **75**, 3, 293-323.
- Coffey, W.J., Drolet, R., Polése, M., (1996b). Examining the Thesis of Central Business District Decline: Evidence from the Montreal Metropolitan Area, *Environment and Planning A*, **28**, 1795-1814.
- Coughlin, C.C., Terza, J.V. ve Arromdee, V. (1991). State characteristics and the location of foreign direct investment within the United States, *Review of Economics and Statistics*, **73**, 675-683.
- Deichmann, J., Karidis, S. ve Sayek, S. (2003). Foreign direct investment in Turkey: regional determinants, *Applied Economics*, **35**, 16, 1767-1778.
- Deichmann, J., Karidis, S., Sayek, S. (2003). Foreign direct investment in Turkey: regional determinants, *Applied Economics*, **35**, 1767-1778.
- Devereux, M., Griffith, R., (1998). Taxes and the location of production: evidence from a panel of US multinationals, *Journal of Public Economics*, **68**, 3, 335-367.
- DPT (2000). Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları Özel İhtisas Komisyonu Raporu, Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, Ankara.
- Dunning, J. (1998). Locational and the multinational enterprise: a neglected factor? *Journal of International Business Studies*, **29**, 45-66.
- Eng, I., Lin, Y. (1996). Seeking competitive advantage in an emergent open economy: foreign direct investment in Chinese industry, *Environment and Planning A*, **28**, 113-1138.
- Erden, D. (1996). A survey of foreign direct investment firms in Turkey, Bogazici University Printhouse, Istanbul.
- Erdilek, A. (1982). *Direct Foreign Investment in Turkish Manufacturing: An Analysis of Conflicting Objectives and Frustrated Expectations of a Host Country*, Kieler Studien, No 169, Paul Siebeck, Tübingen.
- Friedman, J., Gerlowski, D.A. ve Silberman, J. (1992). What attracts foreign multinational corporations? Evidence from branch plant location in the United States, *Journal of Regional Science*, **32**, 403-418.
- Gad, G. (1979). Face-to-Face Linkages and Office Decentralization Potentials: A Study of Toronto, *Spatial Patterns of Office Growth and Location*, P. Daniels, eds., UK:Wiley, Chichester, 277-324.
- Girma, S. (2005). Technology transfer from acquisition FDI and absorptive capacity of domestic firms: An empirical investigation, *Open Economies Review*, **16**, 2, 175-187.

- Glickman, N., Woodward, D. (1988). The location of foreign direct investment in the US: patterns and determinants, *Int. Reg. Sci. Rev.* **11**, 2, 137-154.
- Guimaraes, P., Figueiredo, O., Woodward, D. (2000). Agglomeration and the location of foreign direct investment in Portugal, *Journal of Urban Economics*, **47**, 1, 115-135.
- Hayter, R. (1997) *The dynamics of Industrial location: The factory, the firm, and the production system*, Chichester: John Wiley & Sons.
- He, C. (2002). Information costs, agglomeration economies and the location of foreign direct investment in China, *Regional Studies*, **36**, 9, 1029-1036.
- Head, K.C., Ries, J.C. ve Swenson, D.L. (1995). Agglomeration benefits and location choice: Evidence from Japanese manufacturing investments in the United States, *Journal of International Economics*, **38**, 223-247.
- Hill, S., Munday, M. (1995). Foreign Manufacturing investment in France and the UK: a regional analysis of locational determinants, *Tijdschrift voor Economische en Sociale Geografie*, **86**, 311-327.
- Karluk, R. (2001). Türkiye’de yabancı sermaye yatırımlarının ekonomik büyümeye etkisi, In: A. Tarhan (Ed), *Ekonomik İstikrar, Büyüme ve Yabancı Sermaye*, T.C. Merkez Bankası, Ankara: İnsan Kaynakları Genel Müdürlüğü, Eğitim Müdürlüğü.
- Krugman, P. (1991). *Geography and Trade*, MIT University Press, Cambridge, MA.
- Leung, C. K. (1996). Foreign manufacturing investment and regional industrial growth in Guangdong Province, China”, *Environment and Planning A*, **28**, 513-536.
- Lim, D (1983). Fiscal incentives and direct foreign investment in less developed countries, *Journal of development Studies*, **19**, 207-12.
- Little, J. S. (1978). Locational decisions of foreign direct investors in the US, New England, *Econ. Rev.*, July/August, 43-63.
- Little, J. S. (1980). Foreign Direct Investment in the U.S.: Recent Locational Choices of Foreign Manufacturing, *New England Economic Review*, November/ December, 5-22.
- Little, J. S. (1983). Foreign Investors Locational Choices: An Update, *New England Economic Review*, January/February, 28-31.
- Li,XY., Liu, XM. (2005). Foreign direct investment and economic growth: an increasingly endogenous relationship, *World Development*, **33**, 3, 393-407.
- Mariotti, S., Piscitello, L., (1995). Information cost and location of FDI within the host country :empirical evidence from Italy, *Journal of International Business Studies*, **26**, 815-40.
- Ondrich, J., Wasylenko, M. (1993) *Foreign direct investment in the United States*, Kalamazoo:W.E. Upjohn Institute for Employment Research, Kalamazoo, MI.
- Özdemir (2002). The distribution of foreign direct investments in the service sector in İstanbul, *Cities*, **19**, 4, 249-259.
- Patterson, P. G., Cicic, M. (1995). Profile of service firms in international markets”, *NZ Journal Business*, **17**, 2, 49-66.
- Pavlinek, P. (2004). Regional development implications of foreign direct investment in central Europe, *European Urban and Regional Studies*, **11**, 1, 47-70.
- Shatz, H., Venables, A. (2000). *The Geography of International Investment*, in The Oxford Handbook of Economic Geography, (Eds) G. Clark, M. Feldman and M. Getzler, Oxford: Oxford University Press, 125-145.
- Smith, D., Florida, R. (1994). Agglomeration and industrial location: an econometric analysis of Japanese- affiliated manufacturing establishments in automotive-related industries, *Journal of Urban Economics*, **36**, 23-41.
- Tatoglu, E., Glaister, K. (1998a). Western MNCs FDI in Turkey: An analysis of locational specific factors”, *Management International Review*, **40**, 3, 278-314.
- Tatoglu, E., Glaister, K. (1998b). Determinants of foreign direct investment in Turkey, *Thunderbird International Business Review*, **40**, 3, 278-314.
- Tokatlı, N., Erkip, F. (1998). Foreign investment in producer service, *TWPR*, **20**, 1, 87-106.
- UNCTAD (1999) World Investments Report, Foreign Direct Investment and Challenge of Development, New York.
- UNCTAD (2002) World Investment Report 2002, United Nations, New York/Geneva.
- UNCTAD (2004) World Investment Report, The Growth of FDI, New York.
- Wei, Y., Liu, X., Parker, D. ve Vaidya, K. (1999). The regional distribution of foreign direct investment in China, *Regional Studies*, **33**, 857-867.
- Wheeler, D. ve Mody, A. (1992). International investment location decisions: the case of US firms, *J. Int. Econ.*, **33**, 57-76.
- Woodward, D.P. (1992). Locational determinants of Japanese manufacturing start-ups in the United States, *Southern Economic Journal*, **58**, 690-708.